

درنگی در کارویژه‌های پارکهای علمی و شهرکهای تحقیقاتی

در جستجوی

حلقه رابط دانشگاه و صنعت

دکتر حمید میرزاده

در انطباق با دگرگونیهای اخیر در الگوهای تحقیق و توسعه و رشد فن‌آوری، لازم است تا نظام همکاری مؤثر و کارآمد با ایجاد ساختارهایی جدید و پویا طراحی و اجرا شود. نظامهای همکاری مذکور به‌ویژه در حوزه‌های مبادله اطلاعات، تخصیص نیروی انسانی و تقسیم امکانات پژوهشی اهمیت دارند. اگر بشود همه عوامل ذی سهم در رشد فن‌آوری را یکجا گرد آورده، در این صورت همکاری در تحقیق و توسعه شتاب می‌گیرد. تمرکز منابع در یک محل به منظور اجرای پروژه‌هایی که ماهیتاً میان رشته‌ای یا چند نظمی هستند و از منابع گوناگون انسانی و تجهیزات سرمایه‌ای تغذیه می‌شوند،

مقدمه

طی سه دهه گذشته، علم و تکنولوژی پیشرفته بی‌سابقه داشته است. این پیشرفت با گسترش نمایان فعالیتهای تحقیق و توسعه، هم از نظر وسعت و دامنه و هم از نظر عمق و ژرفایی همراه بوده و تغییراتی را در الگوهای سازمانی این فعالیتها پدید آورده که حاصلش تخصص بالاتر و همکاری بیشتر بوده است. به علاوه، فعالیتها از مرحله پژوهش ناب و اساسی و زیربنایی، به مرحله تجاری کردن آنهاطی گامهای متعددی صورت گرفته است. امروزه تحقیق و توسعه به سازماندهی دقیق، برنامه‌ریزی و همکاری هر چه بیشتر نیاز دارد و بدین منظور و

گزینه

بسیار مفید است.

و فراغت‌بودن علم و فن آوری باعث سرعت بالای رشد فن آوری در مقایسه با گذشته شده است. در کنار عوامل مذکور غلبه اهمیت نقش نیروی انسانی بر نقش سرمایه و منابع طبیعی زمینه‌ساز توسعه فن آوری شده و اهمیت ایجاد ارتباط بین قطب‌های آموزش و پژوهش با قطب‌های اقتصادی برای اغلب کشورها حتی کشورهای در حال توسعه روشن شده است. هم اکنون در اغلب کشورهای پیشرفته و در حال توسعه پارک‌ها و شهرک‌های تحقیقاتی زیادی ایجاد شده است، از جمله: شهرک تحقیقاتی KIAST کره جنوبی - پارک علمی بارسلون اسپانیا - شهر علمی تسوكوبای ژاپن - شهر علمی دایدروکی کره جنوبی - پارک‌های تحقیقاتی آمریکا (پارک تحقیق و توسعه زیست پزشکی لوئیزیانا - پارک مثلث پژوهشی کارولینای شمالی - پارک تحقیقاتی اروهد نیومکزیکو) پارک تحقیقاتی پرت استرالیا - پارک تکنولوژی باسک کانادا - پارک علمی سنگاپور - پارک علمی هند - پارک صنعتی و علمی سوفیا بلغارستان - شهرک علمی و تحقیقاتی نووسیبریسک روسیه. بر اساس آمار IASP (مجتمع بین‌المللی پارک‌های علمی) تا سال ۲۰۰۱ بیش از ۲۲ پارک علمی در سراسر جهان عضو این مجتمع بودند. در زیر به چند مورد از شهرک‌ها و پارک‌های تحقیقاتی دنیا به طور مختصر و با ذکر آماری از آنها اشاره می‌شود:

به نظر می‌رسد هر کشوری چه پیشرفت‌های باشد چه نباشد اگر بخواهد از نظر اقتصادی روی پای خود بایستد، به «رابطه‌ها» یا « مؤسسه‌ها» یا «حلقه‌هایی» بین دانشگاه‌ها و صنایع برای پژوهش‌های صنعتی (پژوهش‌هایی که برای صنعت و نیازهای جامعه مفید باشد) نیاز دارد تا مسئولیت پیشبرد تکنولوژی صنعتی را در کشور به عهده بگیرند. البته این نیاز در کشورهای در حال رشد مبrem تراست. برای تحقق این ایده نمونه‌هایی از پارک‌ها و شهرک‌های علمی و تحقیقاتی در بسیاری از کشورها تشکیل شده است. تقریباً علت وجودی همه آنها واسطه شدن میان جوامع علمی و صنعتی برای شتاب بخشیدن به امر تجاری کردن نتایج تحقیقات بوده است. البته زمینه، ویژگیها - ساختار و نحوه هر کدام از این پارک‌ها و شهرک‌ها تفاوت اساسی دارد، زیرا اوضاع و احوال و خواستهای هر ملت مختص به خود آن است. کشورهای در حال رشد به خصوص مقتضیات و خواستهایی متفاوت با کشورهای توسعه یافته دارند. با وجود این بررسی موارد مشابه در سایر کشورها سبب می‌شود تا بهتر بتوان در این زمینه تصمیم گرفت و راه درست را انتخاب کرد.

شهرک‌های تحقیقاتی و تجربه کشورها
در سالهای اخیر هم افزایی علوم، توسعه ارتباطات

اواخر دهه ۱۹۵۰ در کارولینای شمالی ریخته شد. این شهرک با سرمایه‌گذاری بخش خصوصی ایجاد شده است. اما همواره دخالت، هدایت و نظرارت دولت و مشارکت سه دانشگاه ایالت مذکور سهم بسزایی در شکل‌گیری آن داشته است.

۲-۴ در شوروی در دهه ۱۹۵۰ دولت در صدد بهره‌برداری از منابع سیبری برآمد و در اجرای این هدف، تصمیم گرفت تعدادی از دانشمندان و مهندسان را یکجا گرد آورد تا دسته جمعی به پیامدهای این تصمیم ایجاد مقر آکادمی علوم شوروی در سیبری و ایجاد شهرک جدید علمی در نووسیبریسک بود.

به طور خلاصه بر اساس جدول زیر از سال

۲-۳ در آمریکا نقشه پارک ملث پژوهشی در

شهرکهای تحقیقاتی در تعدادی از کشورها به شرح زیر بوده است.

تاریخچه شهرکها و پارکها حاکی از شکل‌گیری این مجموعه‌ها، ابتدا با فراهم‌سازی زیرساخت‌های لازم برای شکل‌گیری واحدهای تحقیقاتی و توسعه صنایع و مراکز تحقیقاتی بزرگ بود. لکن با توجه به

۲-۱ در کره جنوبی با بررسی همه جوانب در سال ۱۹۷۳ جامعه علمی و تکنولوژیهای کشور به فکر ایجاد یک شهرک علمی یا محوطه ویژه پژوهشها افتاد. این شهرک علمی در صنعتی شدن کشور نقش مهمی ایفا کرده است. شهرک علمی دایدروک و پارک پژوهشی هردو تلاشی عمده و

از روی برنامه به منظور رویارویی با نیازهای سال ۲۰۰۰ بودند که به ترتیب در دهه‌های ۱۹۶۰ و ۱۹۷۰ تأسیس شدند.

۲-۲ در ژاپن شهرک آموزشی - پژوهشی تسوکوبا (TSUKUBA) در سال ۱۹۶۸ تأسیس شد. این شهرک در ۶۰ کیلومتری شمال خاوری توکیو واقع است. دولت ژاپن تصدی برنامه‌ریزی و اجرا و نیز پرداخت تمام هزینه‌های احداث شهرک را به عهده گرفت.

۲-۴ در آمریکا نقشه پارک ملث پژوهشی در

نام کشور	تعداد پارکها و شهرکهای تحقیقاتی در سال ۱۹۹۶	تعداد پارکها و شهرکهای تحقیقاتی در سال ۲۰۰۰	تعداد پارکها و شهرکهای تحقیقاتی در سال ۱۹۹۶
۱- آلمان	۷	۱۰۱	
۲- چین	۸	۵۳	
۳- فرانسه	۴۹		
۴- آمریکا	۱۳۷		
۵- انگلیس	۵۱		
۶- مالزی		۱۰	
۷- کره جنوبی	۳		
۸- ترکیه	۱	۸	

منبع:

نحوه
پنجم

توسعه و رشد فن آوری را در دست داشته باشد و هم تحقیق و توسعه به عنوان بخشی از فعالیتهای صنعتی مورد پذیرش قرار گیرد. امروزه اغلب شرکتهای صنعتی در ایران در زمینه صنایعی از نوع کوتاه مدت، کم خطر و خدماتی فعال هستند که در نتیجه نیاز به پیشرفت تکنولوژیکی برایشان آنقدر هامبرم نیست! اصولاً این شرکتها این نیاز را احساس نمی کنند و در نتیجه تلاشی برای کسب توسعه تکنولوژیکی به عمل نمی آورند و به همین دلیل محصولاتشان رقابت پذیر نبوده و سعی می کنند با فشارهای اداری و حتی سیاسی موجودیت خود را حفظ و کالاهای باکیفیت پایین خود را به مصرف کنندگان محلی تحمیل کنند. چنین واحدهایی حتی وقتی بخواهند دست به توسعه و نوسازی بزنند، باز دنبال عقبه خود یعنی تکنولوژی وارداتی هستند. پیامد این کار وابستگی مدام به تکنولوژیهای خارجی و طفره رفتن از احساس نیاز به توسعه تکنولوژیکی درون زاست.

از طرف دیگر وظایف دانشگاهها در آموزش و تحقیقات بنیادی، کمبود امکانات و تجهیزات برای پژوهش‌های صنعتی باعث شده تا حد اکثر فعالیتهای علمی و پژوهشی در دانشگاهها به انتشار کتاب یا مقاله - که در نوع خود ارزشمند است - بینجامد و توان عظیم این مجموعه‌های علمی بدون ارتباط منظم، مستمر، برنامه‌ریزی شده و هدفمند با بخش صنعت هر ز رفته یا راه

نقش شرکتهای کوچک فن آوری در توسعه اقتصادی و رشد فن آوری، پارکها علاوه بر کارکرد قبلی تبدیل به بستری برای راه اندازی و رشد شرکتهای فوق الذکر شدند. به هر حال اکثر دولتها به طور مستقیم با کمکهای مالی در شکل گیری پارکها دخالت داشته‌اند. در کلیه پارکها و شهرکهای مذکور با اعطای امتیازات ویژه از نظر بیمه و مالیات و خدمات عمومی و پشتیبانی مالی (کمک بلا عوض یا وام) انگیزه‌های حضور متخصصان را افزایش داده‌اند. جالب توجه اینکه در بعضی از پارکها و شهرکهای علمی و تحقیقاتی بانکهای توسعه تکنولوژی وجود داشته و برای تبدیل ایده محققان به کالا یا تکنولوژی در تمام مراحل به آنان کمک می‌کنند.

۳- پارکها و شهرکهای تحقیقاتی - حلقه رابط بین صنعت و دانشگاه

یکی از مسائل مشترک همه کشورهای در حال توسعه، نبود مشارکت میان عناصر جامعه در پیشبرد علوم و تکنولوژی به ویژه در بخش صنایع است که اغلب تلاشهای تحقیقی و توسعه بدان مربوط می‌شود. بدون مشارکت فعال صنایع، کاربرد موفقیت‌آمیز نتایج تحقیق و توسعه در مسائل مهم و جاری کشور ناممکن است. در اینجاست که باید نقش دولت تشدید شود تا هم بخش صنعت در چارچوب مهارت‌های تحقیق و

شهرک علمی و تحقیقاتی اصفهان

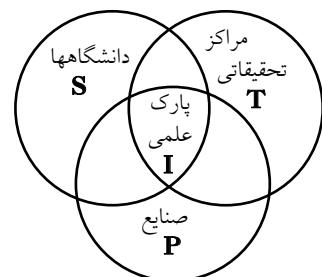
الف: تاریخچه و وضعیت موجود

در سال ۱۳۷۲ با ابتکار صنایع استان و با همکاری قشر وسیعی از محققان، صنعتگران و نیروهای اجرایی استان، ایده ایجاد شهرک علمی و تحقیقاتی در استان اصفهان باهدف پاسخگویی به نیازهای حال و آینده کشور در زمینه های تحقیقاتی و فن آوری مطرح شد و سپس با حمایتهای استانداری اصفهان این ایده رنگ واقعیت به خود گرفت.

پس از تعیین و تصویب هیئت مؤسس شهرک از طرف شورای پژوهشگاه علمی کشور و تشکیل کمیته تخصصی و برنامه ریزی آن در سال ۱۳۷۶ اساسنامه شهرک در شورای انقلاب فرهنگی به تصویب رسید و این شهرک زیر نظر وزارت علوم، تحقیقات و فن آوری به طور رسمی کار خود را شروع کرد و از سال ۱۳۷۸ در قانون کل بودجه کشور دارای ردیف اعتباری گردید. در حال حاضر شهرک ۵۲۰ هکتار از اراضی مجاور دانشگاه صنعتی اصفهان را به خود اختصاص داده است.

طرح عمرانی اولین مرکز رشد شهرک با زیربنای ۱۰۰۰۰ مترمربع تاکنون ۷۰٪ پیشرفته فیزیکی داشته و امیدمی رود در سال ۱۳۸۱ عملیات ساختمانی آن به پایان برسد. در این شهرک ۲۰۰ هکتار برای فضای پارک علمی و ۲۱۰ هکتار برای فضای شهری و ۹۰ هکتار فضای سبز پیش بینی

خود را برود. جای نگرانی اینجاست که با تداوم چنین شرایطی و با توسعه هرچه بیشتر علم و فن آوری در جهان هم فاصله عقب ماندگی ما با جهان پیشرفت و حتی کشورهای در حال توسعه بیشتر می شود و هم وابستگی کشور به بیگانگان تشدید می شود. علاوه بر این با توجه به اینکه مقوله تولید علم و فن آوری یک مقوله فرابخشی است و نیاز به مراقبت، حمایت و نظارت دائمی دولت دارد، بنابراین یک اهرم اجرایی برای تضمین سیاستهای دولت لازم است. پارکها و شهرکهای علمی و تحقیقاتی همان طور که در شکل زیر نشان داده شده است، می توانند به عنوان

اهرم یا عامل اجرایی دولت این ارتباط را محقق کنند. ضمن اینکه خود جایگاهی برای جذب نخبگان، تولید فن آوری و ایجاد با ارزش ترین نوع اشتغال برای کشور خواهد شد. ذیلا درباره تاریخچه و عملکرد، موقوفات و مشکلات یکی از شهرکهای علمی و تحقیقاتی کشور بحث می شود.

شده و ۲۰ هکتار باقیمانده برای توسعه شهرک در نظر گرفته شده است. در پارک علمی شهرک واحدهای تحقیقاتی مستقل، مراکز تحقیقاتی، آزمایشگاههای تخصصی، ساختمانهای چند مستأجره، مراکز رشد، ساختمانهای خدماتی و واحدهای تولید نمونه در نظر گرفته شده اند. در مجموعه شهری بخش تجاری، رفاهی، خدمات عمومی، بخش مسکونی، اداری، امکانات تفریحی، فرهنگی، ورزشی و فضای سبز پیش‌بینی شده است. در نهایت در نظر است تا با اتمام طرح و راه اندازی تمام واحدها نزدیک به ۲۵/۶۰۰ نفر در شهرک ساکن شده و بالغ بر ۱۷۰۰۰ نفر از جمعیت مذکور هم در پارکهای علمی این شهرک فعالیت تحقیقاتی خواهد داشت.

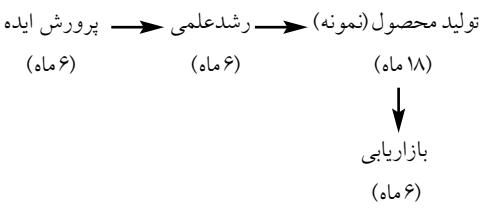
از ابتدای تأسیس شهرک (۱۳۷۲ تا ۱۳۷۷) جمعاً ۴۰۰۰ میلیون ریال از صنایع بزرگ اصفهان و کمکهای استانداری برای راه اندازی شهرک مذکور هزینه شده و از سال ۱۳۷۸ تا پایان سال ۱۳۸۰ جمعاً ۱۶/۲۰۰ میلیون ریال اعتبار عمرانی و ۱۱۸۶۰ میلیون ریال اعتبار جاری به این طرح اختصاص داده شده است.

واحدها و هسته‌های تحقیقاتی مستقر در مرکز رشد شهرک از خدمات دائمی (عمومی)، خدمات اطلاع رسانی (شبکه اینترنت و کتابخانه)، خدمات مشاوره‌ای، خدمات فنی و تخصصی (استفاده از آزمایشگاههای مرکز رشد) و حمایتها مالی بهره‌مند می‌شوند.

ب: موقفيتها

مسئولین شهرک تابهه برداری واحد اصلی، در یک واحد ساختمانی حدود ۳۴۰۰ مترمربع به عنوان مرکز رشد غدیر کار خود را شروع کرده‌اند و علی‌رغم نوبای بودن شهرک به دلیل

شنبه

۳۳۰

کمبود اعتبارات عمرانی و تسهیلات قانونی در حمایت از مؤسسات مستقر در شهرک از دیگر مشکلات شهرک مذکور است که در صورت توجه بیشتر مسئولین اجرایی امر توسعه شهرک و اجرای برنامه‌های آن تسریع خواهد شد.

امید است با حمایت سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی از کلیه شهرکهای تحقیقاتی و پارکهای علمی مراکز رشد و هم چنین سایر شهرکهای تحقیقاتی که سابقه طولانی‌تری هم دارند -مانند شهرک تحقیقاتی پژوهش و شهرک تحقیقاتی کاوش که با همین ایده و در طول سالهای ۱۳۶۷-۱۳۷۶ در حوزه معاونت اجرایی نخست وزیر و رئیس جمهور وقت احداث شده‌اند و نیازمند همان «نگاه ملی» مسئولین هستند- عنایت بیشتری شود. بنا به

به نظر می‌رسد بزرگ‌ترین موقفيت دست‌اندرکاران این شهرک علاوه بر شروع موفق کار و توسعه شهرک توانمندی در راههای یک راهکار و الگوی جالب و اجرایی برای جذب کارآفرینان، متخصصان و فارغ‌التحصیلان دانشگاهها بوده است. ضمن اینکه توسعه تکنولوژیکی صنایع کشور با اتکابه متخصصان داخلی و نوآوریهای فن آورانه در یک مجموعه علمی وارائه یک راه حل عملی برای ایجاد ارتباط بین صنعت و دانشگاه و کمک به رشد و توسعه اقتصادی و ایجاد بستر مناسب برای تجاری‌سازی نتایج تحقیقات از دیگر دستاوردهای این طرح می‌باشد.

ج: نیازها و مشکلات

دست‌اندرکاران شهرک توقع دارند در درجه اول مسئولین اجرایی کشور به این روش عملی و موفق برای ایجاد ارتباط صنعت و دانشگاه توجه بیشتری معطوف داشته و به این پروژه «نگاه ملی» داشته باشند. زیرا موقعیت شهرک در استان اصفهان- در مرکز کشور- و حضور صنایع متعدد در این استان در کنار خیل عظیم جامعه علمی و دانشگاهی و متخصصان آن یکی از وجوده ممتاز این شهرک بوده که می‌تواند دارای آثار مثبت حتی در سطح ملی برای اقتصاد کشور باشد.

مسئله عدم تعیین تکلیف قطعی زمین شهرک، موانع قانونی گسترش فیزیکی شهرک و اینکه ارتباط آن را با سایر دانشگاهها و مؤسسات

۴- قوانین حفظ مالکیت معنوی برای هسته‌های تحقیقاتی کشور تسهیل می‌کند، دولتی بودن آن نیز باعث شده است تا زمینه کمک سازمانهای دولتی به آن فراهم شود.

تحقیقاتی موجود در شهرکها یکی از ضرورت‌های اجتناب ناپذیر و حیاتی است که می‌تواند تضمین کننده رشد فن‌آوری و افزایش اقبال متخصصان به چنین شهرکهایی باشد.

۵- انتخاب شهرکهای علمی و تحقیقاتی جدید پس از بررسی آمایش سرزمینی توسط کار مشترک وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی و وزارت مسکن و شهرسازی انجام شود. هرگونه مداخله‌های و شهرسازی انجام شود. هرگونه مداخله‌های سیاسی و اداری برای شروع شهرکهای جدید باعث اتلاف منابع کشور و ناتمام ماندن دویاره تعداد کثیری از طرح‌های ناتمام خواهد شد.

۶- سیستمهای روش‌های نرم افزاری حاصل سالها تلاش و اندیشه دست‌اندرکاران شهرک تحقیقاتی اصفهان باید در یک مجموعه گردآوری و برای شهرکها و پارکهای دیگر آموزش داده شود. این کار باعث جلوگیری از دویاره کاری و تسريع در امور اجرایی شهرکهای علمی و تحقیقاتی خواهد شد.

۷- صدور مجوز لازم جهت جذب نخبگان مشمول نظام وظیفه برای فعالیت کارآفرینی در پارکهای علمی و تحقیقاتی در قالب طرح سربازی کارگشاست.

۸- شهرکهای علمی و تحقیقاتی به خدمات ارتباطی (اینترنت مخابرات) به شدت وابسته هستند و در این مورد اجرای طرح‌های ویژه

تحقیقاتی کشور تسهیل می‌کند، دولتی بودن آن نیز باعث شده است تا زمینه کمک سازمانهای دولتی به آن فراهم شود.

جمع‌بندی و پیشنهادها

۱- با تصویب شورای عالی انقلاب فرهنگی شهرکهای علمی و تحقیقاتی با یک نگاه ملی و توجه جدی و عملی به عنوان یک قطب مهم توسعه علوم و فن‌آوری شناخته شده و در تقویت بنیه مالی آن شهرکها (مخصوصاً شهرک علمی و تحقیقاتی اصفهان) با توجه به موقعیت ممتاز و ویژه آن) کوشش همه جانبه‌ای صورت گیرد.

۲- علاوه بر شهرک علمی و تحقیقاتی اصفهان توسعه و تقویت امور زیربنایی شهرکهای تحقیقاتی پژوهش (تهران) و کاوش (کرج) و سایر موارد مشابه (که با مشکل مزمن کمبود اعتبار و توجه مواجه هستند) در برنامه‌های اجرایی دولت قرار گیرد و هدایت آنها برای اجرای برنامه‌هایی مشابه با شهرک تحقیقاتی اصفهان تا انتهای دنبال شود.

۳- قوانین شناسایی شهرکها و پارکهای علمی و تحقیقاتی به عنوان مناطق ویژه تحقیقاتی برای بهره‌مندی از تسهیلات ویژه‌ای که کار تحقیق و توسعه را تسهیل بخشد (مانند سایر مناطق تحقیقاتی دنیا) و قانون جامع شهرکها و پارکهای علمی و تحقیقاتی به عنوان یک ضرورت تام و تمام هر چه زودتر به تصویب برسد.

واحدهای تحقیقاتی متعدد است که در عرصه یک شهرک دارای خدمات گستره شهربانی به وجود می‌آیند.

پارک علمی: مجموعه‌ای از مراکز رشد، مراکز تحقیقاتی مستقل و واحدهای تحقیقاتی کوچک است.

مرکز رشد: مرکزی است جهت رشد واحدهای تحقیقاتی نوپا که اصطلاحاً انکوباتور نامیده می‌شود.

توسط وزارت پست و تلگراف و تلفن بسیار کارساز خواهد بود.

۹- مدیریت قبلی و فعلی شهرک در سطح منطقه خود مدیریتی موفق وجدی بوده‌اند و توانسته‌اند علاوه بر کوشش‌های اجرایی فرهنگ لازم را برای ایجاد شهرکهای علمی و تحقیقاتی به عنوان بستر توسعه علوم و فن آوری ایجاد کنند از تجربه این مدیران باید هم استفاده شود.

۱۰- شهرکهای علمی و تحقیقاتی می‌توانند رهگشای امر ارتباط صنعت با دانشگاه، جذب نخبگان، کارآفرینی، جلوگیری از مهاجرت مغزها، ایجاد ارتباط با نخبگان ایرانی مهاجر، تولید علم و فن آوری، ظرفیت‌سازی برای توسعه تحقیقات، منشأی ایجاد ثروت برای کشور و با ارزش‌ترین نوع اشتغال باشند. تحقق این امر در گرو اجرای هماهنگ، پشتیبانی کننده و نظارت یک مسئول فرابخشی مقندر در سطح ملی است.

در غیر این صورت برنامه ریزیها و حتی ایجاد ساختار به تهابی رهگشای مشکل نیست، چه به قول حافظ شیرین سخن: گرانگشت سلیمانی نباشد

چه خاصیت دهد نقش نگینی

تعاریف

شهرک علمی و تحقیقاتی: مجموعه‌ای از چند پارک تحقیقاتی و ستاد مرکزی هوشمند و

منابع

۱- کمیسیون علوم پایه شورای پژوهش‌های علمی کشور، ترجمه گزارش علم در خدمت منافع ملی، بیانیه رئیس جمهور آمریکا، ۱۹۹۴.

۲- دکتر حسن روحاوی، نقش فن آوری در توسعه و قدرت، مجموعه مقالات همایش علم و فن آوری آینده و راهبردها، مرکز تحقیقات استراتژیک، جلد ۲، صفحات ۴۶۰-۴۹۵، تهران ۱۳۷۹.

۳- دکتر محسن بهرامی، سیاستهای راهبردی ابزاری برای ساختن آینده، مجموعه مقالات همایش علم و فن آوری آینده و راهبردها، مرکز تحقیقات استراتژیک، جلد ۱، صفحات ۳۱-۱۲، تهران ۱۳۷۹.

۴- هیونگ ساپچوی، توسعه تکنولوژی در کشورهای در حال رشد، انتشارات وزارت صنایع، صفحات ۴۱-۱۹، تهران ۱۳۶۷.

۵- William G. Meloughlin, fundamentals of Research Management, American Management Association (AMA), 1970.

۶- دکتر جعفر توفیقی، دکتر محمد امین قانعی راد، سیاستهای آموزشی برای افزایش اثربخشی نظام علمی کشور، مجموعه مقالات همایش علم و فن آوری آینده و راهبردها، مرکز تحقیقات استراتژیک، جلد ۲، صفحات ۵۴۱-۵۱۷، تهران ۱۳۷۹.